

O`SMIRLIK YOSHIDAGI O`QUVCHILAR BILAN ISHLASH, ULARNING RUHIYATINI O`RGANISH.

Xidirov Dodomaxmud Xasanzoda

*Farg'ona viloyati So'x tumani MMTB ga qarashli 22-maktab amaliyotchi
psixologi*

Annotatsiya: O'smirlarning yangi ijtimoiy jihatdan tashkil topgan va rang-baranglantirilgan faoliyatni uning psixologik hamda shaxsning tarkib topishiga asos, sharoit va vosita xizmat qiladi. Shunday qilib, o'smirlarga ta'lim-tarbiya berishning yangi to'g'ri usullari hamda vositalarni topishi uchun o'smirlik yoshining o'ziga xos xususiyatlarini jismoniy va psixologik taraqqiyotini yaxshi bilishimiz kerak.

Kalit so'zlar: O'smirlik davri, fiziologik xususiyatlari, bilish jarayonlar, bolalarning psixik rivojlanishi, ta'lim va tarbiya.

KIRISH

O'smirlar boshqaruvni O'smirlarda tez jahli chiqishining ikki sababi bor. Birinchidan, ota-onasidan mustaqil bo'lmoqchi. Ikkinchidan-kattalardek yashay olishga ikkilanadi. Ulardagi jismoniy va ruhiy o'zgarishlar odamlar orasida o'zlarini noqulay sezishlariga sabab bo'ladi. O'smirlar bu yoshda har taraflama eng zo'r bo'lishga harakat qilishadi. Eng chiroyli, eng aqlli bo'lishni xohlashadi. Ular hali dunyoda nuqsonsiz odam bo'lmasligini, shunga qaramay bir-biri bilan do'stlashib, kelishib yashashni tushuna olishmaydi.

O'smirlarda ota-onasini xavotirga soladigan yana bir narsa ular (ayniqsa qizlar) qo'shiqchi va kinoaktyor va bolgerlarning fanatiga aylanadi. Agar ota-onalar o'z yoshliklarini eslasalar o'zlarida ham shunday holat bo'lganligini ko'radilar.

Uch-besh yosh oralig'idagi o'g'il-qizlar kattalarga taqlid qilib o'yinlarida oilaviy hayotni aks ettiradilar. O'g'il bola-adasi, qiz bola-oyisi, kichkina uka-singillarini esa ularni farzandlari qilib olishadi. Olti yoshdan o'n bir yoshgacha

bo'lgan bolalar esa qarama-qarshi jinsga nisbatdan dushmanlik ko'zi bilan qarashadi.

O'smir sekin-asta jinsiy balog'atga yetishi bilan uzini va o'zga jinsni o'rganib boradi. Tanasidagi bo'layotgan o'zgarishlardan o'zini noqulay sezadi.

O'smirlik yoshidagi muammolardan yana biri o'smirlar orasidagi jiyonat. Ma'lumotlarga ko'ra o'smirlar orasida jinoyat o'n besh yoshdan o'n yetti yoshgacha bo'lganda sodir etilar ekan. Ular ko'pincha o'g'irlik, bezorilik jinoyatlarini sodir etishadi. Bunday bolalar odatda oilada ota-onasi bilan kelisholmaganidan, balki ota-onasi farzandini tushunmaganidan, hatto uydan qochib ketishgacha boradi.

Oiladan keyin bola tarbiyasida asosiy rol o'ynovchi maskan maktabdir. Aynan o'sha yerda o'quvchi shxs sifatida shakllanadi. Voyaga yetmagan jinoyatchilar orasida maktabdan yomon tavsiyanoma olgan bolalar juda ko'p.

Bu yoshdagi o'g'il bolalar o'zlariga va atrofdagilarga endi yosh bola emas, yiggitliklarini isbotlamoqchi boladilar. Bu qat'iy maqsad uni hayotda nimagadir erishishga, kuchli, qo'rqqmas bo'lishga o'rgatadi. O'smirlarning ota-onalari uchun maslahatlar:

Farzandlaringiz bilan haftasiga qancha vaqt o'tkazasiz? Sotsiologik so'rovlarga ko'ra, ko'pchilik kattalar haftasiga o'rtacha 1,5 soatdan ko'p bo'lmagan vaqtlarini bolalarga bag'ishlaydilar! Va qanday qilib biz samimiy suhbatlarda, teatr va tabiatga sayohatlar, kitoblarni o'qish va boshqa umumiy tadbirlarni siqib chiqarishimiz mumkin? Bu oilasi uchun pul topish uchun kun bo'yi ishda o'tkazishga majbur bo'lgan aksariyat ota-onalarning muammosi. Ba'zi tarbiya muammolarini o'z zimmasiga oladigan bobo va buvilar bo'lsa yaxshi.

O'smirlik yoshining mazmuniy xarakteristikasi vaqt o'tishi bilan o'zgarib boradi, chunki inson xayotining xususan ijtimoiy sharoitlari o'zgaradi. Psixologiya taraqqiyotining biologik omillariga o'smirlar ongiga og'ir, ba'zan kuchi yetmaydigan bo'lib tushadigan, ularni jiddiy psixik inqirozga va hayajonga soladigan, masalan: o'smirlar uchun xarakterli bo'lgan norozilik, qo'pollik, qaysarlik, o'z-o'zini analiz qilishga moyillik sub'ektiv olamga va shunga o'xshash

hislatlarni keltiradigan jinsiy etilishga nihoyatda katta ahamiyat beradilar. Jinsiy yetilish munosabati bilan paydo bo'ladigan yangi sezgilar fikrlar, maylliklar, kechinmalar go'yo o'smirlar ongida hukmron bo'ladi. Ularning xulqi atvorini belgilaydi. Mana shu tariqa oqibat natijada o'smirlarning psixologik qiyofalari asosan yolg'iz sof biologik omil deb qaraladi.

Psixologlarning fikricha yosh psixologik xususiyatlari faqatgina yolg'iz biologik jihatidan etilishi va taraqqiyot etilishining natijasi bo'lmay balki bolaning ijtimoiy hayot sharoitlari va faoliyatlarining o'zgarishi hamda bu jihatdan yangi ijtimoiy omillarning paydo bo'lishi natijasida o'smirning taraqqiyotiga va unga beriladigan maktabdagi ta'lim va tarbiya berishni aniq tashkil qilish o'smirlarning konkret hayot sharoitlari va faoliyatning mahsuli deb qarab bo'lmaydi. Bu davrda yurak qon tomirlari sitsemasining taraqqiyotida mos kelmaslik hodisasi kuchlaniladi. Bu paytda yurak xajmi jihatidan ancha kattalashadi, ancha kuchli ishlay boshlaydi. Ko'pincha qon aylanishining vaqtincha buzilishida qok bosimining yoshga bog'liq xolda ko'tarilishiga, yurak faoliyatining zo'r berilishiga olib keladi. Natijada o'smirlarda uchraydigan bosh aylanishi, yurak urishi, bosh og'rig'i paydo bo'ladi.

O'smirlarning yoshi ham jismoniy psixik xususiyatga egadir, organizm Pavlov ta'limotiga ko'ra, bir butun sitsemadan iborat bo'lib, bunda barcha to'qimalar va organlar fiziologik jarayonlar uzviy ravishda bir-biri bilan bog'langan bo'ladi. Lekin bir butunlikda nerv sistemasi va uning bilan bog'langan yuqori qismi I.P.Pavlov so'zi bilan aytganda organizmda sodir bo'ladigan barcha hodisalarni boshqarib turuvchi bosh miya po'tsi asosiy yetakchi rolni o'ynaydi. O'smirlik yoshida nerv sitsemasining yuqori qismi sifat jihatidan o'sa boshlaydi va miya ichki tuzilishining murakkablashishga o'tadi. Katta yarim sharda nerv hujayralarning etilishi tugallanadi.

O'smirlar maktabdagi o'qituvchilar, kattalar ota-onalar nutqidagi kamchiliklarga kitob, gazeta radio va televidenie diktorlari xatolariga tez e'tibor beradilar. Bu holat o'smirning bir tomondan o'z nutqini nazorat qilish o'rgatsa, ikkinchi tomondai kattalar ham nutq, qoidalari bu'zilishi mumkinligini bilishlariga

va o'zida mavjud xatoliklarni birmuncha barham toptirishlariga olib keladi. U endi o'z mutqida yosh bola singari emas, bolki katta odamlardan so'zlarni tanlashga harakat qiladi. Nutq madaniyatni egallash borasida o'smir uchui o'qituvchi, albatta, namuna bo'lishi shartdir.

Aynan maktab talimi o'smir bilshi jarayonlarini rivojlanish yo'nalishini sifat jihatidan o'zgarishdi asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Bilish jarayonlarining rivojlanishida nutq ham oshadi, ham yozma mavjud bo'lishi bilan ham kuchli vosita xisoblanadi. Maktabdagi o'quv jarayonlarining to'g'ri tashkil etiliishi va amalga oshirilishi bilan o'smir nutqining to'g'ri rivojlanishiga sharoit yaratiladi

Nutqni o'zlashtirishga harakat bu o'smirniig muomala, bilish va ijodiy faoliyatga kirilishi ehtiyoj va intilish hisoblanadi. O'smirlik davrida o'qish va yozma monologik nutq jadal rivojlanadi. 5 sinfdan boshlab to 9-sinfacha o'qish to'g'ri, tez va ifodali bo'lish darajasidan, yoddan ifodali, ta'sirli aytib bera olish darajasigacha ko'tariladi. Monilogik nutq esa asardagi kichik bir parchani qayta so'zlab berishdan, mustaqil ravishda nutq va chiqishlar tayyorlash, ogzaki mulohaza yuritish, fikr bildirish va ularni asoslab berishgacha o'zgaradi. Yozma nutq ham yaxshilangan holda o'smirlar endi ularga berilgan erkin mavzu bo'yicha mustaqil holda insho yoza oladilar.

XULOSA

O'smir shu yoshning datslabki davrlarida oldin o'zlashtirib bilimlari asosida yangi bilim ola boshlaydi. Bu bilim boshlang'ich maktabda ham o'qituvchi ham tarbiyachi bo'lgan o'qituvchi emas. U endi bir qator o'qituvchiga ko'nikish har biriga o'ziga yarasha muomala qilishi ularning talablariga ko'nikishi va shunga qarab o'zini tutish kerak. Shu sababli o'quvchi o'smirlar bir xil to'la sezmaydilar ular kattalarning shaxsiy xulqlari faoliyatlari va munosabatlarini quradilar. Ularning kattalar tomonidan o'zlariga shaxslarga berilgan har xil baholarni eshita boshlaydilar.

O'smirlik yoshiga yetgan bolalarda burch va javobgarlik tuyg'ulari yetarli darajada o'sgan bo'ladi. Bolalar o'zlari ongli ravishda tanlagan qobil bo'lib qoladi. Mana shu davrda kattalar bolalarga «bemalol ish topshirishni

ishonadilar»o`smirlarni oilada «kichkina» deb hisoblamay ulardan ho`jalik ishlariga yordam berish topshirilgan ishga javob berishni talab qiladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G'oziyev E.G'.. Mamedov K.K.. "Kasb psixologiyasi". Toshkent 2003.
2. Abduraxmonov F.R., Abduraxmonova Z.E. "Kasb psixologiyasi". Toshkent 2018.
3. Yoshlarning ijtimoiy-psixologik muammolari, sabab va yechimlari. Maqolalar to'plami. Toshkent. 2020.